

Tartu Ülikool

Usuteaduskond

Usuteadus

Kelli Põldsalu

Eestlaste uskumused ja hoiakud – religioossed või ilmalikud?

Bakalaureusetöö

Juhendaja
dr Atko Remmel

Tartu 2017

SISUKORD

SISUKORD.....	2
SISSEJUHATUS	3
1. ÜLEVAADE EESTI RELIGIOOSSEST OLUKORRAST	9
2. METOODIKA	11
2.1. MEETOD	11
2.2 VALIM	11
2.3 INTERVJUUD	12
2.4 ANALÜÜS	13
3. ANDMETE ANALÜÜS	15
3.1 „TÄIESTI NÕUS“ VASTUSED	15
3.2 „PIGEM NÕUS“ VASTUSED	18
3.3 MUUD TÄHELEPANEKUD	23
KOKKUVÕTE.....	28
ALLIKAD JA KIRJANDUS.....	30
SUMMARY	32
LISA 1. INTERVJUDES KASUTATUD KÜSIMUSTIK.....	34

SISSEJUHATUS

Eestis ja Eesti kohta on läbi viidud mitmeid religiooniteemalisi kvantitatiivuurimusi. Välja võib tuua Eurobarometer 2010, “European Values Study” (EVS) 2008, “Elust, usust ja usuelust” (EUU) 2010, EUU 2015 ja “Religioossed suundumused Eestis” (RSE) 2014.¹ Need uuringud, va Lea Altnurme RSE, tegelevad Eesti institutsionaalse kristluse kaardistamisega. Samuti kattuvad kohati EUU ja RSE uuringutes kasutatavad küsimused.

Religiooniteemalisi kvalitatiivuurimusi on Eestis läbi viidud üsna vähe. Peamiselt kuuluvad nimistusse erinevad üliõpilastööd, mis on tehtud kas Tartu Ülikooli usuteaduskonnas või mõnes teises religioonialast haridust andvas asutuses. Eriti võib märgata puudust kvalitatiivsetest uurimustest, mis toetaksid kvantitatiivseid uurimusi. Sellistest võib siiski välja tuua Liina Kilemiti ja Ingmar Kure läbi viidud uurimuse “Kristlike kogudustega liitumine 2015”², kus uurimuse fookuses olid hiljuti kogudustega liitunud inimesed. Tulemus näitas, et kirikutega liitumise peapõhjused puudutasid perekonnatraditsioone ja rahvuslust. Religiooni nähti väärtuste, moraali ja õpetussüsteemi allikana. Teiseks selliseks uurimuseks on Lea Altnurme “Asenduskristlus”³, mille uurimus keskendus neile, kes väitsid end olevat kristluse suhtes positiivselt meelestatud. Andmete põhjal järeldati, et kuigi kristluse positsioon ühiskonnas näib marginaalne, on suur osa eestlastest siiski huvitatud sellest, et kristlus ja kristlikud väärtused ühiskonnast ei kaoks.

Kvalitatiivsete uuringute puhul saame teada eelkõige protsente, kuid mida inimesed seejuures mõtlevad, ei ole võimalik täpselt teada saada. Mitmeid religioosseid küsimusi või väiteid võib mõista ka ilmalikult ja sealhulgas neile ka

¹ Remmel, Atko; Uibu, Marko. “Outside Conventional Forms: Religion and Non-Religion in Estonia”, *Religion and Society in Central and Eastern Europe* 8 (1). 2015. 8.

² Kilemit, Liina. “Kristlaseks saamine ja kristlaseks jäämine”, *Kuhu lähed, Maarjamaa?*. Toim Jõks, Eerik. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu. 2016. 89.

³ Altnurme, Lea. “Asenduskristlus”, *Kuhu lähed, Maarjamaa?*. Toim Jõks, Eerik. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu. 2016. 152-164.

ilmalikult “täiesti nõus” või “pigem nõus” vastata. Näiteks väidet – “Mõnel inimesel on võime tulevasi sündmusi ette näha” – võib mõista lihtsalt põhjustagajärg seosena. Teine asi, mis torkab religioonialastes artiklites silma on see, et nii “täiesti nõus” kui ka “pigem nõus” vastused esitatakse ühtmoodi seisukoha pooldamisena. Sellest lähtuvalt on mitmed hiljuti ajakirjanduses ilmunud artiklid (nt Peeter Espak “Kirik ja riik – uus kunstlikult üleskoetud lõhe Eesti ühiskonnas”⁴ ja Lea Altnurme “Esoteerika teine tulemine uues vaimsuses”⁵) argumenteerinud, et eestlased on pigem usklik kui mitteusklik rahvas.

Enamasti kvantküsitluste puhul küsimustikke piloteeritakse ja uuritakse, kas küsimustest saadakse aru nii nagu küsimustiku koostajad on seda eeldanud. Eestis teadaolevalt seda praktikat ei rakendata, kas siis rahapuudusel või muudel põhjustel. Lisaks on Eestis küllaltki levinud religioosne kirjaoskamatus, mis O. Schihalejevi käsitlusel märgib võimet märgata ja analüüsida põhilisi religiooni avaldumisvorme indiviidi ja ühiskonna elu eri tahkudes, samuti oskust ja valmisolekut lugupidavalt suhelda inimestega, kellel on erinevad usulised veendumused.⁶ Seetõttu tekib kahtlus, kas kõigist küsimustest ikka saadakse nii aru nagu küsimustiku koostajad on mõelnud. Samuti tekkis küsimus, kas “täiesti nõus” ja “pigem nõus” vastuste vahel on mingi sisuline vahe. Kuna vajadus eelnevalt kirjeldatud teabe järele on olemas, siis otsustasin käesolevas uurimistöös antud teemaga tegeleda.

Uurimistöö eesmärk on teada saada, kas inimesed mõistavad EUU 2015 ja RSE 2014 uuringus kasutatud väiteid ja küsimusi, mille puhul tekib kahtlus, et neile võiks vastata jaatavalt ka ilmalikust vaatenurgast, mitte ainult religioossetena. Veel loodan saada andmeid, mis aitavad hinnata, kas “täiesti nõus” ja “pigem nõus” andmete ühtselt seisukoha pooldamisena tõlgendamine on õigustatud. Uuritakse vaid positiivseid vastuseid, sest töö fookuseks on saada teadmisi inimeste religioossuse kohta. Loodetavasti aitab see uurimistöö kaasa seniste ja tulevaste Eesti religioosset maastikku kaardistavate kvantitatiivsete uuringute andmete

⁴ <http://epl.delfi.ee/news/arvamus/peeter-espak-kirik-ja-riik-uus-kunstlikult-uleskoetud-lohe-eesti-uhiskonnas?id=76710318>

⁵ <https://www.muurileht.ee/esoteerika-teine-tulemine-uu-es-vaimsuses/>

⁶ Schihalejev, Olga. Usulisest kirjaoskusest. *Kirik ja teoloogia*. 2012.

tõlgendamisele ja annab panuse täpsustamaks arusaama eestlaste religioossusest või mittereligioossusest.

Bakalaureusetöös püstitatud eesmärkidest lähtudes esitan järgmised **uurimusküsimused**:

- a) Kas inimesed mõistavad EUU ja RSE uuringus kasutatud väiteid ja küsimusi ainult religioossetena?
- b) Kas kõik EUU ja RSE uuringu näitel saadud jaatavad ja pigem jaatavad vastused on tõlgendatavad religioossetena?
- c) Kas “täiesti nõus” ja “pigem nõus” andmete kokkupanemine on õigustatud?

Uurimismetoodika

Kvantandmete taga olevaid seisukohti saab selgitada välja eelkõige kvalitatiivse uurimuse abil. Vastavalt Stausberg ja Englerile on uurimustes saadud tulemused erinevate meetodite kombineerimise kasutamisel tugevamad ja kindlamad.⁷

Uurimuse viisin läbi kvalitatiivse intervjuu vormis.

Antud uurimuses kasutasin kombinatsiooni erinevatest valimi moodustamise võimalustest: sihipärane valim, mugavusvalim ja lumepallimeetod.

Andmeid analüüsisin lähtuvalt üldise induktiivse lähenemise printsiibist⁸. Induktiivse lähenemise eesmärgiks on laialdase ja varieeruva teksti andmestiku koondamine lühidaks ja selgeks formaadiks, et luua seoseid uurimisülesannete ja kokkuvõtivate tulemuste vahel. Lisaks, et luua mudel või teooria alusstruktuuriks, kogemusteks või protsessideks, mis on nähtaval algandmetes.

⁷ Stausberg, Michael; Engler, Steven. *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*. London; New York: Routledge. 2011. 4.

⁸ Thomas, David R. „A General Inductive Approach for Analyzing Qualitative Evaluation Data”, *American Journal of Evaluation* 27 (2). 2006. 46-237.

Mõisted

Analüüsis tulevad eristusse organiseerunud ja organiseerumata religioon. Organiseerunud religioon ehk institutsionaalne religioon on kindel institutsioon või süsteem, millele on omaks kindlad uskumuste süsteemid ja rituaalid ning juhtimissüsteem. Eesti kontekstis on enamasti organiseerunud religiooni all mõistetak kristlus.

Mitteorganiseeritud religioon käsitleb endas küll religioosseid elemente ja uskumusi, kuid need ei kuulu ühegi spetsiifilise süsteemi või institutsiooni alla. Religioosne saab olla ka väljaspool institutsionaalset religiooni. Mitteorganiseerunud religioossuse üheks väljundiks on näiteks uus vaimsus, mida võib mõista subkultuuri või taustsüsteemina. Lea Altnurme toob uue vaimsuse ehk *new age*'i kohta välja, et selles keskkonnas või subkultuuris tekivad, tegutsevad ja lõpetavad töö mitmesugused meditatsiooni, jooga, vabastava hingamise, reiki ning arvukad muid tehnikaid kasutavad grupid. Korraldatakse laagreid, töötubasid, loenguid, seminare, kursusi, filmiõhtuid jms. Selles keskkonnas ringleb kirjandus, millest enamiku leiab raamatupoe riulilt kas siltide "vaimsus" või "eneseabi", ent ka "psühholoogia", "tervis", "majandus" ning "religioon" alt. Samuti lisab ta, et uus vaimsus ei ole uususus, sest ta pole organiseeritud sel moel, nagu on läänes usundite puhul harjumuspärane, kuid seda võib pidada usuks (sarnaselt nt rahvausundiga) ning selles mõttes religiooniks.⁹

Samuti käsitlem mittereligioossust. Mittereligioossus tähistab nähtusi, mida üldiselt ei peeta religioosseks, kuid mille tähendus ja tähtsus on rohkem või vähem religioonist sõltuvad".¹⁰

Lisaks kasutan uurimistöös väidet *näiline religioossus*, kus viitan sellele, et kasutatud väited ja küsimused võivad olla tõlgendatavad nii religioosselt kui mittereligioosselt.

⁹ Altnurme, Lea. „Uus vaimsus – mis see on?“ *Mitut usku Eesti III. Valik usundiloolisi uurimusi: uue vaimsuse eri*. Toim Uibu, Marko. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. 2013. 18.

¹⁰Quack, Johannes. „Outline of a Relational Approach to ‘Nonreligion’“. *Method & Theory in the Study of Religion* 26, nr 4–5. 2014. 439–469.

Probleemi senisest uuritusest

Kuidas inimesed esitatud küsimusi ja väiteid mõistavad, sõltub suures osas keelekasutusest. Seda omakorda mõjutab kultuuriline ja ajalooline kontekst – milliseid omadusi sõnadele omistatakse ning kuidas nendesse suhtutakse.

Eestis on seda mõtestamist religioonivallas eelkõige uurinud Lea Altnurme, kes on välja toonud, et religiooni olukord, selle roll, tähtsus ja tähendus erinevad suuresti sõltuvalt sellest, kas religioon on seotud rahvusliku identiteediga või mitte.¹¹ Samuti nendib ta, et üritades aru saada, kuidas inimesed küsimusi ja väiteid mõistavad ja tajuvad, tuleks võtta arvesse, et keel vahendab maailma valikuliselt, sõltudes seda muutes ja luues konkreetsest kultuurilisest ja ajaloolisest kontekstist ning seda kasutavast grupist.¹²

Tähtsamad allikad ja uurimused

Uurimistöös põhinesin EEU 2015 ja RSE 2014 uuringutele. Metoodika põhineb teosel “The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion” ning induktiivse lähenemise meetod Thomase “General Inductive Approach” teoorial. Eesti tänapäevase religioosse olukorra uurimisse on oma panuse andnud Lea Altnurme, Atko Remmel, Ringo Ringvee, Marko Uibu jt.

Sisulised ja vormilised raskused

Uurimise käigus oli raskuseks vastuste “religioosse” või “mittereligioosse” maailmavaate alla kategoriseerimine. Kokkuvõttes lähtusin sellest, kas vastus viitab mitteempiirilisele ja “teispoolsele” või mitte. Samuti oli võimalik lähtuda ka Kevin Schilbracki välja toodust, et end religioossena määratlevad inimesed mõistavad mitteempiirilisi tegelikkusi eraldiseisvana empiirilistest allikatest ning mittereligioossed isikud näevad aga oma väärtusi sellisena, mis käivad kaasas

¹¹ Altnurme, Lea. “Religiooni uurimise probleemidest sotsiaalkonstruktivistlikus perspektiivis”, *Usuteaduslik Ajakiri*. 2010. 13.

¹² *Ibid.* 5.

empiiriliste allikatega.¹³ Siiski on see jaotus tinglik, sest religiooni kontseptualiseerimine on nii või naa kunstlik ning sõltub paljudest asjaoludest.¹⁴

Töö struktuur

Esimene peatükk annab lühida ülevaate Eesti religioosset olukorrast ja selle tagamaadest.

Teine peatükk käsitleb metoodikat, millest lähtudes koostati käesolev uurimistöö, kuidas valiti uurimuse jaoks informandid, kuidas ja millistest kriteeriumitest lähtuvalt viidi läbi intervjuud ning millistel põhimõtetel analüüsiti saadud andmeid.

Kolmas peatükk käsitleb uuringu tulemusi ja nende analüüsi. Kirjeldan “täiesti nõus” ja “pigem nõus” vastuseid ning vaatlen neid seoses religioossuse ja mittereligioossusega.

¹³ Schilbrack, Kevin. “What Isn’t Religion?”. *The Journal of Religion*, Vol. 93, No. 3. 2013. 313.

¹⁴ Ammerman, Nancy T. Finding Religion in Everyday Life. *Boston University Sociology of Religion* 75:2. 2014. 189-207.

1. ÜLEVAADE EESTI RELIGIOOSSEST OLUKORRAST

Eestit on sageli arvestatud ühe sekulaarseima ühiskonnana Euroopas, kuigi usk kahemõtteliselt mõistetavana elu juhtivasse vaimu või jõudu on Eestis arvestatavalt kõrgem kui mujal Euroopas¹⁵ - 50% vastavalt 2010. aastal läbi viidud uuringu „Elust, usust ja usuelust“ tulemusena.¹⁶

Vastavalt EUU 2015 uuringule on Eestis 20% usklikke. Rahvuselt eestlaste seas peab end kristlaseks eelkõige 36% elanikkonnast ning sellest järgnevalt vaimseks, kuid mitte religioosseks 23% elanikkonnast. Sealhulgas kogudusse kuulub 21% rahvastikust.¹⁷ Luterlikul kirikul ja kristlikel uskumustel ei ole Eestis tugevat positsiooni. Samuti on vaieldav, kui palju näha selles vikaarset või kultuurilist religiooni.¹⁸ Grace Davie järgi on vikaarne religioon miski, mida teostab aktiivne vähemus palju suurema hulga inimeste heaks, kes mitte üksnes ei mõista, vaid ka kiidavad heaks selle, mida vähemus teeb.”¹⁹

Eestlaste kaugenemine religioonist hakkas toimuma juba 19. sajandi lõpus, kus sekulaarsele mõtlemisele hakkas teed rajama rahvusliku eneseteadvuse kasv ning rahva haridustaseme tõusu tõttu²⁰ polnud kristlus enam ainuke maailmaseletusviis ega ideoloogia. Nii tekkis võimalus hakata religiooni vaatlema päritolult inimliku, mitte jumalikuna.²¹ Suure panuse sekulariseerumisele andis

¹⁵ Ringvee, Ringo. “Religion: Not Declining but Changing. What Do the Population Censuses and Surveys Say about Religion in Estonia?” *Religion* 44 (3). 2014. 505.

¹⁶ *Ibid.* 508.

¹⁷ Telpt, Eve. Kokkuvõtte uuringu „Elust, usust ja usuelust 2015“ tulemustest. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo Vadis, Terra Mariana?*. Toim Jõks, Eerik. Eesti Kirikute Nõukogu. 2016. 40-43.

¹⁸ Uibu, Marko. *Religiosity as Cultural Toolbox: A Study of Estonian New Spirituality*. University of Tartu Press. 2016. 13-14.

¹⁹ Davie, Grace. Vicarious Religion: A Response. *Journal on Contemporary Religion*, Vol 25/May. 2010. 261.

²⁰ Altnurme, Lea. Kristluse tähtsuse ja tähenduse muutus eestlaste seas 1857-2010. *Tuna* 4. 2013. 39.

²¹ *Ibid.* 41.

nõukogude aeg, kus eestlaste religioossus sai silmnähtvalt mõjutatud nõukogudeaja religioonivastasest programmist. Usuga seoses kultiveeriti hirmu ja häbitunnet ning nende alusel kujundati avalikkuses negatiivsed stereotüübid,²² mille tõttu katkestus religiooni edastamine ning domineerima hakkas religioosne kirjaoskamatus, vähene kuulumine ning vähesed kristlikud uskumused.²³

Eesti religioosse maastiku lahutamatuks osaks on ka uus vaimsus, mille enamasti põhineb eestlaste individuaalne religioossus.²⁴ Uus vaimsus on keeruline fenomen, kuna sellel pole selget, organiseeritud usunditega võrreldavat struktuuri.²⁵ 1970. aastatel hakkasid lisaks ametlikule ideoloogiale levima vastanduvad vaated, kus religioon muutus alternatiiviks, teisitimõtlemise võimaluseks ning hõlmas lisaks kristlusele ka ida religioosseid filosoofiaid ja esoteerikat.²⁶ Lisaks sellele, aastatel 1987-1991, tõusis ühiskonnas uuesti esiplaanile rahvuslik ideoloogia, millega kaasnes usubuum, mis ei hõlmanud mitte üksnes kristlust, vaid ka orientaalset usundeid, esoteerikat ja *new age*'i.²⁷ *New age*'i mõju Eesti religioonimaastikule on olnud nii suur, et see on tekitanud põhjaliku muutuse rahva religioossuses.²⁸ Kuigi spirituaalsetel praktikatel on Eestis küll palju järgijaid, on see tihti varjatud ning seda on raske identifitseerida religioosse fenomenina.²⁹

²² Altnurme, Lea. Kristluse tähtsuse ja tähenduse muutus eestlaste seas 1857-2010. *Tuna* 4. 2013. 47.

²³ Uibu, Marko. *Religiosity as Cultural Toolbox: A Study of Estonian New Spirituality*. University of Tartu Press. 2016. 13

²⁴ *Ibid.* 14.

²⁵ Altnurme, Lea. „Uus vaimsus – mis see on?“ *Mitut usku Eesti III. Valik usundiloolisi uurimusi: uue vaimsuse eri*. Toim Uibu, Marko. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. 2013. lk 34.

²⁶ Altnurme, Lea. Kristluse tähtsuse ja tähenduse muutus eestlaste seas 1857-2010. *Tuna* 4. 2013. 49.

²⁷ *Ibid.* 50.

²⁸ Altnurme, Lea. „Uus vaimsus – mis see on?“ *Mitut usku Eesti III. Valik usundiloolisi uurimusi: uue vaimsuse eri*. Toim Uibu, Marko. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. 2013. 34.

²⁹ Uibu, Marko. *Religiosity as Cultural Toolbox: A Study of Estonian New Spirituality*. University of Tartu Press. 2016. 14.

2. METOODIKA

2.1. Meetod

Kvantitatiivsete uuringute mõtestamiseks on Stausbergi ja Engleri sõnul parim valik kvalitatiivne uurimisviis, sest esiteks on see suunatud andmete rikkalikkusele.³⁰ Ehk kvalitatiivse meetodiga on võimalik inimeste uskumusi ja hoiakuid täpsemalt kirjeldada ning lahti mõtestada. Kvantitatiivne uurimus annab meile seega infot mingite asjade ulatuse kohta, kvalitatiivne aga nähtuse sisu kohta.

Võib öelda, et tegemist on EUU 2015 ja RSE 2014 uuringus kasutatud üksikute küsimuste uurimisega, mille kohta võib teha üldistusi ja mida saab interpreteerida vastavalt kognitiivse testimise meetodile. Seda meetodit kasutatakse eelkõige küsitluste paremaks tõlgendamiseks, et neid parendada ja leida puuduseid. Selle saavutamiseks intervjuueeritakse väikest gruppi erinevaid informante, et mõista, kas inimesed saavad küsimustest aru ja kuidas nad nendest aru saavad.³¹

Nii saame ülevaate sellest, kuidas mõistavad inimesed näiliselt religioosseid küsimusi ning kuidas neile vastatakse. Samuti saame infot, kuidas paremini mõista “täiesti nõus” ja “pigem nõus” vastuseid.

2.2 Valim

Antud uurimuses kasutatakse kombinatsiooni erinevatest valimi moodustamise meetoditest: sihipärane valim, mugavusvalim ja lumepallimeetod. Uuringu läbiviimiseks valiti just need valimid, sest nii oli võimalik kõige paremini

³⁰ Stausberg, Michael; Engler, Steven. *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*. London; New York: Routledge. 2011. 7.

³¹ Willis, Gordon B. *Analysis of the Cognitive Interview in Questionnaire Design. Understanding Qualitative Research*. Oxford University Press. 2015. 4-5.

leida erinevate vaadetega inimesi. Intervjuusid koguti alustades mugavusvalimist ning seejärel rakendades lumepallimeetodit.

Valimis peeti silmas, et sarnase uskumustega inimestegrupp ei hakkaks domineerima, vaid esindatud oleksid erinevad uskumused ja hoiakud, et saada võimalikult mitmekesine tulemus. Informandid võib tinglikult jaotada nii nagu Remmel tegi seda EUU 2015 uuringu puhul, milles veerand eestlastest on mittereligioosse dominandiga, veerand kristliku dominandiga ning pooled uusvaimse dominandiga.³² Sellele vastavalt võib informandid tinglikult jaotada ka käesolevas uurimuses, kus pooled (10 inimest) esindasid uue vaimsuse dominandiga vaateid, veerand mittereligioosseid (6 inimest) vaateid ning teine veerand kristluse dominandiga (4 inimest) vaateid.

Arvestades bakalaureusetöö mahtu, on informantide arv 20. Üldistavateks järeldusteks jääb valim väikeseks, kuid annab viiteid, millelt käesolevat teemat veelgi laiemalt edasi uurida.

2.3 Intervjuud

Informatsiooni kogumiseks kasutati poolstruktureeritud intervjuud, sest inimeste uskumused on mitmekesised ja mitmekülgsed, ning sealhulgas leidub aspekte, mida on kvantitatiivsete uurimiste käigus keeruline püüda või täheldada. Kvalitatiivsed intervjuud on seega oma andmestikult rikkad, kompleksed ja nüansirohked³³ ning nende eesmärgiks on mõista ja tõlgendada inimeste mõtteid, uskumusi, ideesid ja kontseptsioone, püüdes jõuda asja tuumani. Selgitatud on inimeste kogemused maailmast.³⁴ Seekaudu saadakse informatsioon, mis on vajalik mõistmaks, kuidas inimesed tajuvad näiliselt religioosseid küsimusi ning millest lähtudes nad nendele küsimustele või väidetele vastavad.

Kõigepealt viisin läbi prooviintervjuu juhendajaga, et mängida läbi erinevad situatsioonid, mis võivad intrvjuude läbiviimisel tekkida ning seejärel kuidas neid

³² Remmel, Atko. "Eesti ühiskonna religioossusest ja sekulariseerumisest mittereligioossete eestlaste alusel", *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo Vadis, Terra Mariana?*. Toim Jõks, Eerik. Eesti Kirikute Nõukogu. 2016. 141.

³³ Stausberg, Michael; Engler, Steven. *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*. London; New York: Routledge. 2011. 310.

³⁴ *Ibid.* 311.

lahendada. Informantidega viisin intervjuud läbi kohvikutes ja inimeste kodudes. Eesmärk oli leida võimalikult privaatne ja pigem vaikne atmosfäär, et oleks hea intervjuule keskenduda ning poleks palju muid mõjutajaid.

Intervjuud presenteerisin inimestele kui eestlaste uskumuste ja hoiakute kohta käivat uuringut. Informantidele esitasin küsimusi uskumuste, hoiakute ja praktikate kohta, millele oli võimalik vastata viiepallisel skaalal.³⁵ Vastamise ajal paluti kirjeldada oma mõttekäiku. Huvi keskmes oli see, kuidas inimesed küsimustest aru saavad ning kuidas oma vastuseid põhjendatakse.

Intervjuu esimene pool keskendus informandi isiklikule taustale, mis oli abiks edasise intervjuu raamistamisel. Sealhulgas saadi teada informandi suhe ja suhtumine seoses usu, religiooni ja kirikuga. Intervjuu teine osa koosnes hoolikalt valitud väidetest, mille üle intervjuueeritav arutles. Väited olid valitud põhimõttega, et neile oleks võimalik vastata nii religioosset kui ka ilmalikust maailmavaatest lähtuvalt. Intervjuude abil oli võimalik analüüsida, kuidas inimesed esitatud väiteid mõistavad ning millistele vaadetele põhinedes nad vastavad.

Vajadusel küsisin lisaks küsimusi, et saada paremat aimu, kas intervjuueeritav mõistab väidet religioosse või sekulaarsena.

Intervjuud salvestasin audiofaili formaadis ning seejärel transkribeerisin.

2.4 Analüüs

Andmeid analüüsin vastavalt D. Thomase poolt käsitletud üldise induktiivse lähenemise meetodile (*General Inductive Approach*),³⁶ mis reflekteerib kvalitatiivses andmestikus tihti esinevate mustrite üle. Induktiivne lähenemine on süstemaatiline protseduur, et analüüsida kvalitatiivset andmestikku, kus analüüs juhindub spetsiifilistest eemärkidest. Samas ei anta selle analüüsi strateegiale lisaks

³⁵ Vt Lisa 1.

³⁶ Thomas, David R. „A General Inductive Approach for Analyzing Qualitative Evaluation Data”, *American Journal of Evaluation* 27 (2). 2006. 46-237.

üksikasjalikke juhiseid.³⁷ Samuti on selle meetodi puhul eeliseks, et see ei vaja spetsiaalse terminoloogia õppimist.³⁸

Induktiivse lähenemise esimeseks eesmärgiks on laialdase ja varieeruva teksti andmestiku koondamine lühidaks ja selgeks formaadiks.³⁹ Et koondada andmed käesolevas uurimistöös, transkribeerisin kõigepealt intervjuude ajal kogutud audiofailid. Selleks lõin tabeli, kuhu kõrvutasin reati igale küsimusele ja väitele kõik saadud vastused, samal ajal lisades, millisel skaalal olid inimesed vastuse andnud. Seejärel liigitasin kõik positiivsed vastused kas religioosseks või mittereligioosseks.

Induktiivse lähenemise teiseks eesmärgiks on luua seoseid uurimisülesannete ja kokkuvõtvate tulemuste vahel.⁴⁰ Käesolevas uurimistöös väljendus see kõigepealt positiivsete vastustega tegelema hakates. Tõin iga väite eraldi välja ning analüüsisin nende puhul eraldi “täiesti nõus” ja “pigem nõus” vastuseid ning kas nendele oli vastatud religiooselt või mittereligiooselt. Nii oli võimalik saada aimu, kuidas vastavad inimesed erinevatele väidetele, ning edasi vaadata, kuidas vastati “täiesti nõus” või “pigem nõus” vastustele üldiselt.

Järgmiseks määratleti “täiesti nõus” ja “pigem nõus” vastused kas religioosseks või mittereligioosseks. Seejärel tuletati nendest seoseid ja mustreid, millest lähtudes oli võimalik luua raamistik ja ettepanekud kvantitatiivsete uuringute loomiseks ja tõlgendamiseks.

³⁷ Thomas, David R. „A General Inductive Approach for Analyzing Qualitative Evaluation Data”, *American Journal of Evaluation* 27 (2). 2006. 46-234.

³⁸ Bernauer, J. A.; Lichtman, M.; Jacobs, C.; Robinson, S. “Blending the Old and the New: Qualitative Data Analysis as Critical Thinking and Using NVivo with a Generic Approach”, *The Qualitative Report*, 18 (31). 2013. 6.

³⁹ Thomas, David R. „A General Inductive Approach for Analyzing Qualitative Evaluation Data”, *American Journal of Evaluation* 27 (2). 2006. 46-234.

⁴⁰ *Ibid.* 46-234.

3. ANDMETE ANALÜÜS

3.1 „Täiesti nõus“ vastused

Uuringust välja tulnud andmetele põhinedes märkas, et positiivsete vastuste osas olid „täiesti nõus“ vastused vähemuses. Sealhulgas täheldus, et „täiesti nõus“ vastustele vastati enamjaolt religioossest maailmavaatest lähtuvalt. Järgnevalt toon välja erinevaid leide ja illustreerin neid väidetele ja küsimustele saadud vastustega. Vastuste valimisel „täiesti nõus“ kategoorias lähtusin vastuse sisust või religioossusest, mitte sellest, kuidas inimesed end ise määratlenud olid, kuna eesmärgiks oli uurida vaid religioosseid vastuseid, va kui ei ole väidet käsitledes mainitud teisiti.

Loogiliselt ja kõige tugevamalt väljendus kristliku dominandiga inimeste veendumus seoses väitega – on olemas isikuline Jumal. Vastavad informandid defineerisid end kristlasena. Siinkohal vaadeldes kristliku dominandiga inimesi eraldi, nähtub, et neljast isikust kolm tajub „mitmetimõistetavaid“ religioosseid väiteid enamasti religioossetena, mistõttu vastatakse neile ka oma religioonist lähtuvalt. Erandina võib välja tuua ühe isiku, kes määratles end küll kristlasena, kuid lähemalt vaadeldes paistis olevat tegu pigem nõ kultuurikristlasega, sest ühtegi institutsiooni isik ei kuulu, kuid defineerib enda uskumusi vastavalt kultuuriruumist, kus ta on elanud. Tema käest saadud vastused olid ka enamjaolt ilmalikud.

Siinkohal toon välja kaks end kristlasena määranud inimese vastust eelnevalt käsitletud väitele.

“See on väga põhjanev küsimus. Kolmainu isikuline Jumal, absoluutselt. Isikulisus väljendub selles, et Jumal tuli maailma Kristuse näol.” (mees, 22, kristlane)

“Täiesti nõus. Kui mina olen Jumala näo järgi loodud... Siis Jumalas on suuremal-vähemal määral seda, mis minus on. Tal on tunded, tal on mõtted, tal on intellekt, tal on plaan. Tal on ka nimi.” (mees, 24, kristlane)

Siiski esitati sellele väitele ka „täiesti nõus“ mittereligioosne vastus.

“Kujutan ette, et Ladina-Ameerika on täis Jumalaid. No kelle eesnimi on Jumal. See on väga populaarne poisslapse eesnimi nii Aafrikas kui Lõuna-Ameerikas.” (mees, 25, mittereligioosne)

„Täiesti nõus“ vastused olid päris populaarsed ka seoses väidetega, mis hõlmasid endas surmajärgsust, ette ennustamist, vaimset enesearengut, maagiat, ingleid ja tervendamist. Mis on enamasti ka uue vaimsusega seotud väited. Siinkohal saidki seega organiseerunud religioossuse ja mittereligioossuse kõrval kohati valdavaks uue vaimsuse valdkonda kuuluvad vastused. Selles pole enam ka midagi uudset, sest Paul Heelas on juba leidnud, et kõikidest ELi riikidest leidub just Eestis enim „mingisse hinge või elujõudu“ uskujaid – sellisesse hinge või elujõudu, mis jääb teistlikust kristlusest väljapoole (teistlik kristlus – teism tähistab usku „isikulisse“ Jumalasse ehk ainujumalasse erilise isiksusena, mitte lihtsalt abstraktse jumaliku jõuna).“⁴¹

Väitega – „Inimhinge eksistents jätkub ka pärast surma.“ – nõustuti seega nii kristlikust kui uue vaimsuse vaatest lähtuvalt. Samuti oli see üks väidetest, millele „täiesti nõus“ vastates mõeldi vastust vaid religioossena. Toon näitena välja kaks vastust.

“Sellega ma olen täiesti nõus. Kuna ma usun, et inimesel on vaim... Justkui hing elab pärast surma edasi, aga mitte sellises maailmas, kus meie preagu materiaalselt elame, vaid see ongi nagu hoopis teistmoodi.” (naine, 23, kristlane)

⁴¹ Heelas, Paul. “Eesti kui katselabor – ideaalne näide vaimsuse ja religiooni suundumuste uurimiseks”, *Mitut usku Eesti III. Valik usundiloolisi uurimusi: uue vaimsuse eri*. Toim Uibu, Marko. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. 2013. 167.

“Täiesti nõus. Mul on veendumus, et inimhing läheb pärast surma tagasi lätte juurde. Keha on nagu laps, kelle eest tuleb õppida hoolitsema.” (mees, 23, vaimne, kuid mitte religioosne)

Teine väide, millele vastati ainult religioosselt, oli – “Inimese tegudel on mõju tema surmajärgsele saatusele.” Samuti väide, mis käsitleb surmajärgsust.

“Täiesti nõus. Kahtlemata. Ma arvan, et praegune elu on lihtsalt võimalus kehal ja hingel koostööd teha. Ja see kuhu elu lõpus selle koostööga jõutakse ongi see, mis hakkab mõjutama surmajärgset saatust.” (mees, 23, vaimne, kuid mitte religioosne inimene)

“Loomulikult. Kuigi kõike saab pidevalt muuta. Mängida. Surmaga saab ka mängida näiteks, surma saab edasi lükata. Kuigi sul on määratud mingi aeg minna, sa saad mängida, ümber teha. Ikkagi, mingid asjad on paigas ja nii on. Tegudel ja asjadel on jah, võtad kaasa sinna järgmisse ja tegeled nende asjadega seal selles elus.” (naine, 33, maausuline)

Siiski küsimuses – „Kas usute elu pärast surma?“ – tulid välja juba ka mittereligioossed vastused. Selle puhul mängis küsimuses suuresti rolli sõna „elu“ kasutamine, kuna „elu“ viitab mõnede inimeste jaoks pigem siinpoolsele ja materiaalsele olekule.

„Mina suren ära ja maailm eksisteerib edasi, seda küll. Samas see võib kõik olla sinu aju toodand - Matrix. Siin tuleb mängu ego. Pole heliotsentriline maailm, vaid egotsentriline. Täiesti nõus.” (mees, 23, religioosselt või vaimselt otsija)

Väide – „Mõnedel inimestel on võime tulevase sündmuseid ette näha.” – paistis samuti saavat suurt poolehoidu. Seda nii personaalsetest kogemustest lähtuvalt, teadusele põhinedes ehk ilmalikust aspektist lähtuvalt, kui ka lihtsalt uskudes.

“Täiesti nõus. Ma olen unes tulevikku ette näinud. Muidugi ajaloolised allikad kinnitavad, et on olnud mingid ennustused. Füüsikaseadused ei ole sellele vastu. Osakeste liikumine on ette määratud.” (mees, 23, religioosselt või vaimselt otsija)

“Meil on kõigil see sünnipäraselt kaasa antud. Et kuidas ta kellel välja lööb ja kes kui palju seda kasutab. Aga mina näen unedes asju ette, konkreetset ja täpselt ja detailselt nii juhtubki. Täpselt see inimene tuleb, ütleb seda sama asja. Tal on samad asjad seljas. Täpselt noh. Ja selles mõttes, et niimoodi võib ka ette näha, et sa nagu ei maga, oled üleval ja küsid, ma vaatan ja näen ka.” (naine, 33, maausuline)

Kokkuvõtteks võib täheldada, et kõik „täiesti nõus“ vastused ei garanteeri seda, et vastust on mõeldud vaid religioosset maailmavaatest lähtuvalt. On tentents, et „täiesti nõus“ vastused on valdavalt religioossed, kuid mõningate väidete puhul võib sisse tulla ka mittereligioosseid „täiesti nõus“ vastuseid. Kui „täiesti nõus“ vastuseid on enamasti vähem kui „pigem nõus“ vastuseid, siis uurin järgnevalt, mis peitub „pigem nõus“ vastuste taga ning miks eelistatakse „pigem nõus“ vastust „täiesti nõus“ vastusele.

3.2 „Pigem nõus“ vastused

„Pigem nõus“ vastused kujunesid üpris mitmekesisteks. Vastuseid oli nii religioosset kui mittereligioosset kategooriast. Samuti oli „pigem nõus“ vastuseid nähtavalt rohkem kui „täiesti nõus“ vastuseid. Sarnast korrelatsiooni on märganud ka Paul Heelas, kes toob välja, et on iseloomulik eelistada „pigem“- valikuvastuseid teistspoolse kohta käivate küsimuste puhul. Samuti toob ta välja, et selline „pigemlik“ suhtumine toetab tugevalt Lea Altnurme termini „müütilised mustrid“ kasutust, kes omakorda viitab filosoof Mary Midgley, kes väidab, et müüte peetakse „osaliseks tõeks, mis põhineb looval nägemusel, mida toidab teatud ideaalide komplekt, unistus, mis võib aidata kujundada meie ettevõtmisi, kuid võib meid eksitada, kui me üksnes teda usaldame.“⁴² Järgnevalt toon välja, milliseid tahke hõlmavad endas „pigem nõus“ vastused.

⁴² Heelas, Paul. “Eesti kui katselabor – ideaalne näide vaimsuse ja religiooni suundumuste uurimiseks”, *Mitut usku Eesti III. Valik usundiloolisi uurimusi: uue vaimsuse eri*. Toim Uibu, Marko. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. 2013. 175.

„Pigem nõus“ vastused, nagu ka paljud „täiesti nõus“ vastused, olid kõige populaarsemad väidete puhul, mis käsitlesid ette ennustamist, surmajärgset elu, tervendamist, kõrgemat väge ja maagiat.

Väga tugevalt hakkas silma see, et „pigem nõus“ vastuste puhul on inimesed oma uskumustes ebakindlad ja positiivselt vastati, kuna tegu on pigem sooviga, et asi võiks nii olla. Samuti on see ilmselt arutelu küsimus, kas seda pidada pooldamiseks või mitte. Sisuliselt näib tegemist olevat „lootusrikka agnostitsismiga“.

Vaatlen väidet „Inimhinge eksistents jätkub ka pärast surma.“ Seda väidet käsitlesin eelnevas peatükis ka seoses „täiesti nõus“ vastustega. Siin toon selle välja seoses „pigem nõus“ vastusevariandiga. Kui „täiesti nõus“ kategooria puhul ei saadud sellele väitele ühtki mittereligioosset vastust, siis „pigem nõus“ kategooria puhul on seda väidet pooldavad vastused palju kahtlevamad ning lausa mittereligioossed.

“Mina ei tea, mina arvan, et on küll. Ma ei saa seda nagu päris öelda, aga mul on nii palju surma läheduses olnud, siis mina saan aru, et mingid asjad on. Võib-olla need on seosed pigem, aga minu meelest vahepeal antakse märku. Võib-olla hing siis on edasi. Ma ei tea. Ma ei oska seda sõnastada. Võib-olla ma ise kujutan endale ette asju, et keegi käib ja kolistab.” (naine, 44, vaimne, kuid mitte religioosne inimene)

“Pigem nõus. Energiajäävusseadus. Hing on nagu iseenese teadvustamine.” (mees, 24, agnostik)

“Mõnedel inimestel on võime tulevase sündmuseid ette näha. - Mul tulevad kohe need... Marilyn Kerro ja selgeltnägijad. Ma tahaks taaskord väga jällegi uskuda sellesse. Võib-olla see on selline sedatüüpi asi, et oma silm on kuningas. Et sa usud mingi teatud punktini, mida sa näed telekast, neid sarju. Aga mida sa oma nahal kogeda saad, siis see annab nagu viimase lükke. Ma ütleks selle peale pigem nõus.” (naine, 25, maausuline)

Järgnevalt paistis, et informandid vastasid vastustele „pigem nõus“, kui nende uskumuste kohaselt ei olnud kõik must-valge. Need on vastused, mis

väljendavad, et kõik pole üks-ühele võetav ning esitatud väidetele lisandub ka palju muid aspekte. Seega väidetega nõustatakse mingil määral, aga mitte täielikult. Kuna suur hulk informante tajus mõningaid väiteid ja küsimusi paljudest asjadest sõltuvana, võib täheldada, et ka sealt saadud vastused on religioossuse ja mittereligioossuse skaalal küllaltki kõikuvad (pigem isegi mittereligioossusele kalduvad), mispärast oleks soovitatav enne kõikide „pigem nõus“ vastuste pimesi pooldamisena lugedes lähemalt vaadelda, mida täpselt on mõeldud, sest välja võib tulla nii mõndagi.

Sellega seoses vaatlen paarile erinevale väitele esitatud vastuseid.

Esiteks väide – „Kõik hea ja halb, mida inimene teeb, tuleb talle elu jooksul tagasi.“ Informantidele seostus see tihti esimese asjana kohe karmaga, kuigi karma õpetusse kui sellisesse ei pruugitud täielikult uskuda. Pigem tundus olevat tegu sõnamänguga, et kui väidetakse, et midagi tuleb kellelegi tagasi, siis on kiirem ja efektiivsem võtta see kokku ühe sõnaga, milleks on karma.

“Pigem nõus. „Karma küsimus.“ Minu arust on küsimus selles, et mis vormis see tagasi tuleb. Sõltub ka, kuidas keegi head või halba tõlgendab. Tagasilöögid võivad minu arvates mingit teedpidi tagasi tulla. Hea näide on klatšimine. Kui inimene klatšib kedagi taga, siis see tuleb talle tagasi.”
(mees, 27, agnostik)

“Kõigi nende väidetega on niimoodi, et must-valgelt ei saa võtta, aga ma usun küll karma seadusesse. Ja põhjus-tagajärg seosesse. Niiet pigem nõus jällegi.” (naine, 25, religioosselt või vaimselt otsija)

Veel võib väite – “Äpardused ja kannatused on õppetükiid vaimse arengu teel. – vastuste puhul täheldada, et paljutki on sõltuv igasugustest muudest asjadest ja väitele võib vastata nii ja naa.

“Iseenesest õige. Inimesed ikka õpivad. Pigem nõus. Vahest inimene ei õpi ka siis kui asjad lähevad halvasti. Oleneb, kuidas nad reageerivad sellele. Kui nad väga tõsiselt seda võtavad, siis nad ei arene, vaid taandarenevad.”
(mees, 25, ateist-agnostik)

“Kui inimene liiga palju äpardub ja kannatab, siis ta hävib vaikselt. Kõik, mis ei tapa, sandistab. Mõistlikuse piires olen ma selle väitega nõus. Pigem nõus.” (mees, 23, religiooselt või vaimselt otsija)

Veel selgus, et küllaltki paljud “pigem nõus” vastused lähtusid mittereligioossetest vaadetest. Seda teatud juhtudel ka seepärast, et väidet tajuti religioosena, aga intervjueeritavad nägid, et nende vastus on isikliku nägemuse kohaselt hoopiski mittereligioosne. „Pigem nõus“ pakkus neile võimalust nõustuda, aga seda mittereligioossest maailmavaatest lähtuvalt. Näiteks väitele – „Teatud märgid ja ended võivad elu pöördelisi sündmusi ette ennustada.“ – vastati mittereligiooselt.

„Jah, pigem nõus. No kui ma hakkam järele narkomaaniks, siis tõenäoliselt mul karjäär ei lähe hästi. See on loogiline järeldus.“ (mees, 25, mittereligioosne)

Samuti vastati religiooselt või mittereligiooselt olenemata sellest, kellena keegi end määratlenud oli ehk mittereligioosseid vastuseid sai ka end kristlasena defineerinud isikutelt. Järgnevalt illustreerin eelnevat tähelepanekut seoses väitega – “Kõik hea ja halb, mida inimene teeb, tuleb talle elu jooksul tagasi.” – kus end kristlasena defineerinud informant vastab küsimusele hoopiski mittereligiooselt.

“Ma olen sellega pigem nõus. Ma usun sellesse, et kui sa teed head, siis sinule tehakse ka head või kui sa annad head, siis sa saad head tagasi ja see ei pea olema nii, et mina teen nüüd täpselt midagi sellist ja ma saan täpselt selle tagasi mingil hetkel. Ma ei tea, inimsuhted minuarust on sellised või väga paljud inimsuhted. Võib-olla siin on oluline täpsustus see, et ma ei mõtle sellega seda, et keegi kõrgem kuskil vaatab, et aa, et ta tegi nüüd head ja tal tuleb hea tagasi, pigem ma ütlen, et see on see, mis on meil siin maa peal inimeste vahel, inimsuhtes.” (naine, 24, kristlane)

Mittereligioossete vastuste kategooria alla võime lugeda ka tihti esinevad „platseebot“ mainivad vastused, mis esinesid kõige enam tervendamise seotud väidete puhul. Väitele – “Palve abil on võimalik haigustest tervendatud saada.” – vastati järgnevalt.

“Pigem nõus. Kui ise teed, siis on kasu. Kui keegi teine teeb, siis on vähe kasu. See on platseebo. Platseebo on minu arvates kasulik. Iseenesesse uskumine on kasulik.” (mees, 27, agnostik)

“Pigem nõus. Kui keegi saab palvetamise abil terveks, siis võib lihtsalt olla platseebo.” (mees, 25, ateist-agnostik)

Nagu eelmises peatükis sai välja toodud, näisid kristliku dominandiga informandid religioossete väidetega täiesti nõustuvat. Kuid nagu järgnevalt selgub, on ka nende poolt „pigem nõus“ vastused üsna kahtlevad, mitmeid külgi hõlmavad ning koguni mittereligioossetes. Järgnevalt toon välja vastused väidetele inimeste poolt, kes olid defineerinud end kristlasena ning vaatan, mida nad mõtlevad, vastates religioossetele küsimustele ja väidetele, „pigem nõus“. Väide – „Teatud märgid ja ended võivad elu pöördelisi sündmusi ette ennustada.“ – näitab meile, et kristliku dominandiga inimesed ei pruugi seda näha vaid oma uskumustest lähtuvalt, vaid omistavad sellele ka muid tähendusi, mis võivad olla ka mittereligioossed ehk lihtsalt loogilised järeldused.

“No võib-olla pigem nõus. No kristlased nimetavad seda võib-olla mingiks palve vastuseks. Mingi asi või mõte või kellegi ütlus või käik, mis võib suunata. Ma ei ole ise neid väga palju kogenud. Aga vahest ka mingid loodusnähtused näiteks, mingi vikerkaar vms. Ma ei tea, kuidas need nüüd tulevikku ennustavad, aga mingi märk nagu su mõttemaailmale pigem.” (naine, 23, kristlane)

“Iseasi on see, kas neid märke nähakse. Pigem nõus, sest ma ei pea neid märke eriti mingisuguseks kosmiliseks. Vaid pigem on see praktiline. Oo, ma näen seda tsunami lainet, ma vist saan surma. Pigem põhjus-tagajärg jaa.” (mees, 22, kristlane)

Kui vaadelda end kristlasena defineeriva inimese vastust *new age*’ilikule väitele – “On olemas mingi kõrgem vägi, elujõud või energia, mis mõjutab inimesi ja kõike maailmas toimuvat.” – võime üldistades öelda, et on võimalik, et ka kristliku dominandiga isikud leiavad midagi nendes väidetes enda jaoks pooldada ning samamoodi võidakse väidete juures näha erinevaid aspekte, mis põhjusel ei

vastata väidetele või küsimustele kategooriliselt “täiesti nõus” ning jäetakse “pigem nõus” vastustega ruumi ka muule.

“Pigem nõus. Sest mu arust ükskõik, mis ka ei toimu, siis inimesed saavad teha selle otsuse. Ja alati on vähemalt 50/50. Viimane sõna jääb inimesele.”
(mees, 22, kristlane)

3.3 Muud tähelepanekud

Kõige keerulisemaks osutus väidete – „Taimedel on hing.“ – ja – „Loomadel on hing või vaim.“ – vastuste liigitamine religioosseks või mittereligioosseks. Seda seetõttu, et vastustest oli keeruline välja lugeda, millele põhinedes vastati jaatavalt ning eriti, kas see hõlmas endast religioosseid tunnuseid või mitte. Paljudel juhtudel võiks luua seoseid selle vahel, kas hinge usutakse seepärast, et looma või taime nähakse elusolendina. Kui vastati jaatavalt seeläbi, et taime või looma nähakse elusolendina, siis võib pigem olla tegemist ikkagi mittereligioosse vastusega. Aga tihtipeale tundub see olevat segatud millegi muuga, seega on veidi keeruline vastust täpselt defineerida kas religioosseks või mittereligioosseks. Siin võivad rolli mängida erinevad faktorid, nagu taimede või loomadega suhtlemine, nende energia, nende isikustamine jne. Siiski olid need EEU 2015 küsitluse tulemustena ühed kõige populaarsemad uskumused eestlaste seas. Loomadel on hing või vaim – nõustus 82% vastajatest. Taimedel on hing – nõustus 69% vastajatest.⁴³ Samuti paistis ka käesoleva uurimistöö jaoks läbi viidud intervjuudest. Informandid vastasid nendele väidetele üldjuhul positiivselt.

Samuti pakuti väitele – „Taimedel on hing.“ – lisaks, et taimedel võiks olla ka vaim.

„Taimedel on vaim. Nad on mingis teistsuguses kvaliteedis olevad olendid. Psühhotroopsed taimed. Kange tee, kohvi või kakao muudab meeelseisundit. Neil ei ole hinge, mis sellest omadusest vabaneks, vaid neil

⁴³ Remmel, Atko. “Eesti ühiskonna religioossusest ja sekulariseerumisest mittereligioossete eestlaste alusel”, *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo Vadis, Terra Mariana?*. Toim Jõks, Eerik. Eesti Kirikute Nõukogu. 2016. 140.

on vaim, mis seda omadust on määratud kandma.” (mees, 23, vaimne, kuid mitte religioosne)

Üsna probleemne on väite – „Ma ei poolda ühtegi religiooni ega kirikut, mul on oma usk.“ – liigitamine ükskõik mis kategooria alla. Esiteks on see kaheosaline küsimus ning seetõttu ei oska inimesed võtta seisukohta, millisele osapoolele küsimusest vastust tahetakse. Teiseks ei ole peaaegu et võimalik liigitada neid vastuseid seetõttu kas religioosseks või mittereligioosseks, sest vastuses leidub kaks erinevat elementi ning see tähendaks nende kombineerimist ja kahest vastusest ühe vastuse kokkupanemist. Positiivsest aspektist vastati näiteks järgnevalt:

„Ma ei poolda nagu absoluutselt. Mul on nagu puhas leht. Ma usun täiesti kasvõi... tammepuuse.” (naine, 44, vaimne, kuid mitte religioosne inimene, “täiesti nõus”)

„Noh jah, tähendab selles mõttes, kui lugeda nagu, see kõlab täiega ülbelt, aga ratsionaalsuse ja teaduse uskumine teatud mõttes. Eks mul on vähem, mida uskuma peab, et seda uskuda, aga ma siis panen selle täiesti nõus.” (mees, 26, agnostik, “täiesti nõus”)

“Mul on oma usk, aga see on mõjutatud teistest religioonidest. Pigem nõus.” (mees, 23, religiooselt või vaimselt otsija, “pigem nõus”)

“Pigem nõus. On killud erinevatest religioonidest. Teoorias on kirik hea, aga praktikas eriti mitte.” (naine, 25, maausuline, “pigem nõus”)

Suure „täiesti nõus“ vastuste osakaaluga olid väited, mis puudutasid vaimse enesearengu teemat. Selle väite puhul tuli selgelt välja mittereligioossete vastuste osakaal. Vaimset enesearengut ja selle tahke mõistetakse enamjaolt psühholoogiliste protsessidena ning neis ei nähta midagi üleloomulikku. Siinkohal toon välja Lea Altnurme leiu, kus ta toob välja, et 2010. aastal nõustus 31% eestlastest uue vaimsuse õpetuslikku sisu avava väitega “Ma usun vaimsesse enesearengusse selles mõttes, et teadlike enesesisenduste ja vaimsete praktikate abil on võimalik muuta iseennast, oma elu ja maailma enda ümber.”. Nead, võrreldes nt otsijate, usu poole kaldujate või omausulistega, olid ka kõige rohkem uue vaimsuse praktikatega tegelenud. Ent pooled neist (53%) ütlesid, et nad ei tea, mis

on *new age*. Sellest võib järeldada, et paljud ei tea, et nad järgivad uue vaimsuse maailmavaadet.”⁴⁴ Siinkohal toon näiteks ka paar vastust vaimse enesearengu väitele.

„Ma arvan, et sellega olen ma täiesti nõus. See eneseareng selles mõttes, et kui sa õpid ennast tundma paremini, maailma paremini tundma, seda elukäiku kõike, siis sa suudadki oma elu paremini reguleerida. Seeläbi sa muudadki oma elu ja kui sa iseennast tundma õpid, siis sa oskad metakognitiivselt ennast paremini suunata, siis sa muudadki iseennast ka. Ja kui sa muutud ise, siis muutub maailm ka.” (naine, 23, kristlane, “täiesti nõus”)

„Vaimne areng... Ei no me peame vaimselt arenema, sest ega see kõik meie läbitud koolid ja elukool ja kõik on nagu vaimne areng, et see siinuste ja koosiinuste õppimine, et me jääme nagu lolliks onju. Et kogu aeg käib, isegi ju läbi kooli, vaimne areng. Siis lähed ellu ja seal tekivad sul need elukogemused. Ei no muidu ei saakski elu eksisteerida.” (naine, 33, maausuline, “täiesti nõus”)

Päris ebamääraseks kujunesid vastused väitele – “On olemas mingi kõrgem vägi, elujõud või energia, mis mõjutab inimesi ja kõike maailmas toimuvat.” Nähtub, et sellele antakse laiem tähendus kui ainult teispoolsusega seonduv, kuigi tüüpiliselt on seda mõistetud uue vaimsuse kontekstis. Selgub, et seda on võimalik mõista ka ilmalikult.

“Jah, osakeste liikumine on ette määratud. Mis on kõrgem vägi? Kõrgem vägi võib olla ka riigi valitsus. Täiesti nõus.” (mees, 23, religioosselt või vaimselt otsija, “täiesti nõus”)

“Kui ma nimetan ta Jumalaks? Kui need kolm asja võrduksid Jumal, siis ma paneks täiesti nõus.” (naine, 23, kristlane, “täiesti nõus”)

⁴⁴Altnurme, Lea. „Uus vaimsus – mis see on?“ *Mitut usku Eesti III. Valik usundiloolisi uurimusi: uue vaimsuse eri*. Toim Uibu, Marko. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. 2013. 34.

“Jah, ma pigem nõustun. Kõik nagu toimub. Aga ma usun, et see energia on igal pool, inimestes ka, et inimene ei ole niivõrd objekt kui ka ise see subjekt ja looja.” (naine, 25, religioosselt või vaimselt otsija, “pigem nõus”)

“Ma ei tea... Minu arust on see liiga raske küsimus. Ses mõttes, et vahest me mõjutame seda kõike ise, onju. Siis kus me oleme oma mõistusega. Kui sa hakkad täiega võluma, kui proovid, siis tuleb välja. No mingi asi ikka saadab, saatus saadab meid kõiki. See ongi võib-olla see kõrgem vägi. Ja siis pigem nõus.” (mees, 25, religioosselt või vaimselt otsija, “pigem nõus”)

Veel paistis silma vastuseid, kus küsimustele või väidete vastati nii religioosselt kui mittereligioosselt. Enamasti hõlmasid endas seda nähtust väited, mis käsitlesid ette ennustamist. Toon järgnevalt näited kahe väite põhjal.

Väide – „Mõnedel inimestel on võime tulevase sündmuseid ette näha.”

“Täiesti nõus. Ise ka näen. Väga raske jälle. Üks asi on see, et sa tõenäoliselt tead, et su aju oskab palju seoseid luua, mul on mingi sisendinfo, et ma tean palju erinevaid asju, kasvõi ma sellest teadlikult ei mõtle, ma näen mingisugune keeruline sisemine loogika annab aluse ja ma arvan, et nii saab see asi toimuma. Aga olen näinud täiesti reaalselt, mitte mingis sümbolite keeles unes ka mingite asjade toimumist, mis oli mulle mitte mõeldavad kohas ja kauguses, aga siis hiljem näiteks kord oli siuke, et kolmveerand aastat hiljem avastasid end olukorrast kust ma mäletan väga hästi, et ma olin selle unenäo osasid ka kirja pannud kunagi, siis see sama asi juhtus ja ma natuke teadsin ette, mis sealt järgmisena mulle antakse ja mulle tuleb.” (mees, 37, religioosselt või vaimselt otsija)

“Täiesti nõus. Ühtepidi ma võin öelda, et kui ma loen Piiblit, siis ma juba sealt näen midagi ette. Küll pigem sümboolselt, aga ometi ma usun, et tuleb lõpp ja saabub igavik pärast seda. Üheltpoolt Sõna läbi ma võin seda öelda. Apostlid samuti kuulutasid ette. Jeesus ise kuulutas ette. Mina ütleks seda, et ette näeb siis, kui Jumala poolt on antud midagi. Samas ma usun ka, et ka mingi teine pool, mingid demonlikud jõud võivad olla hästi tulevikku ennustavad, viia väga palju lülisi omavahel kokku ja seeläbi läbi intellekti

teada, mis tuleb edaspidi. No, mõned ennustavad majanduskriisi puhtalt intellekti põhjal. Ma usun ka, et on olemas selline üleloomulik sekkumine Jumala poolt, mis annab sellise tunnetuse, et võib näha tulevikku.” (mees, 24, kristlane)

Väide – “Teatud märgid ja ended võivad elu pöördelisi sündmusi ette ennustada.”

“No kui märk on see, et mu pangaarve on tühi, siis ma võin täiesti kindel olla, et varsti lendan ma oma korterist välja. See oleks pöördeline sündmus mu elus. Ratsionaalselt on samuti palju asju, mida me saame ette näha. Ikkagi ma pean sellega nõustuma. Isegi religioosses perspektiivis. Ka Jumal võib anda mingeid väga selgeid märke või tundmusi.” (mees, 24, kristlane)

KOKKUVÕTE

Käsitledes eesmärgi, kas inimesed mõistavad EUU 2015 uuringus kasutatud väiteid ja küsimusi ainult religioossetena, võib täheldada, et enamuses tajutakse küll, kuid vastavalt informantide vaadetest lähtuvalt, saadi vastuseid ka mittereligioossest kategooriast. Kohati paistis, et inimesed mõtestasid küsimusi vastavalt enda uskumustele, kus oma nõusolekut selgitati enda vaadete prisma kaudu.

Vaadeldes täpsemalt „täiesti nõus“ ja „pigem nõus“ vastuseid, võib näha, et ka neid mõisteti nii religiooselt kui mittereligiooselt. „Täiesti nõus“ vastuseid pigem religiooselt, kuid „pigem nõus“ vastuseid suuresti mittereligiooselt. Seega, kas „täiesti nõus“ ja „pigem nõus“ andmete kokkupanemine on õigustatud? Mingil määral jah, kuna mõlemad vastused käsitlevad endas mingisuguse väite pooldamist. Kuid siiski tuleb arvesse võtta seda, et lähemalt vaadates on „pigem nõus“ vastused siiski esiteks palju ebakindlamad ning kätkevad endas ka suuremal määral mittereligioosseid vastuseid, kust võib mingil määral leida ka agnostilisi vastuseid. Sisuliselt on tegu mingisuguse „raske öelda“ erivormiga. Seega ei ole sellel juhul nende kokku asetamine „täiesti nõus“ vastustega täiesti õigustatud.

Kvantitatiivsete küsimustike koostamisel religioonivallas oleks vajalik eelnev kvalitatiivne küsimustiku analüüs. Seda seepärast, et juba käesolevast uurimistööst paistis, et mitmed küsimused on selgelt problemaatilised, eriti mis puudutab kaheosalisi väiteid. Samuti võib silmas pidada seda, et kvantitatiivsete andmete tõlgendamisel ei omistataks inimestele vaateid teistest maailmavaadetest lähtuvalt, sest näiliselt „kristlikele“ küsimustele on võimalik vastata ka uue vaimsuse lähtepunktist ning näiliselt „religioosle“ küsimusele on võimalik vastata mittereligioossest vaatepunktist.

Analüüsi tulemusena võib saada aimu, kuidas inimesed mõistavad ja vastavad näiliselt religioossetele väidetele ja küsimustele, kuid käsitletav teema nõuab veel edasist uurimist. Loodetavasti on käesolevast uurimistööst abi seniste vastuste tõlgendamisel ja edasiste küsitluste koostamisel.

ALLIKAD JA KIRJANDUS

Altnurme, Lea. “Religiooni uurimise probleemidest sotsiaalkonstruktivistlikus perspektiivis”, *Usuteaduslik Ajakiri*. 2010.

Altnurme, Lea. Kristluse tähtsuse ja tähenduse muutus eestlaste seas 1857-2010. *Tuna* 4. 2013. 36–55.

Altnurme, Lea. “Asenduskristlus”, *Kuhu lähed, Maarjamaa?*. Toim Jõks, Eerik. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu. 2016. 152-164.

Altnurme, Lea. „Uus vaimsus – mis see on?“ *Mitut usku Eesti III. Valik usundiloolisi uurimusi: uue vaimsuse eri*. Toim Uibu, Marko. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. 2013. 18-36.

Ammerman, Nancy T. Finding Religion in Everyday Life. *Boston University Sociology of Religion* 75:2. 2014. 189-207.

Bernauer, J. A.; Lichtman, M.; Jacobs, C.; Robinson, S. “Blending the Old and the New: Qualitative Data Analysis as Critical Thinking and Using NVivo with a Generic Approach”, *The Qualitative Report*, 18 (31). 2013. 1-10.

Davie, Grace. Vicarious Religion: A Response. *Journal on Contemporary Religion*, Vol 25/May. 2010. 261-266.

Heelas, Paul. “Eesti kui katselabor – ideaalne näide vaimsuse ja religiooni suundumuste uurimiseks”, *Mitut usku Eesti III. Valik usundiloolisi uurimusi: uue vaimsuse eri*. Toim Uibu, Marko. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. 2013. 167-187.

Kilemit, Liina. “Kristlaseks saamine ja kristlaseks jäämine”, *Kuhu lähed, Maarjamaa?*. Toim Jõks, Eerik. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu. 2016. 89.

Quack, Johannes. „Outline of a Relational Approach to ‘Nonreligion’”. *Method & Theory in the Study of Religion* 26, nr 4–5. 2014. 439–469.

Rommel, Atko; Uibu, Marko. “Outside Conventional Forms: Religion and Non-Religion in Estonia”, *Religion and Society in Central and Eastern Europe* 8 (1). 2015. 5–20.

Rommel, Atko. “Eesti ühiskonna religioossusest ja sekulariseerumisest mittereligioossete eestlaste alusel”, *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo Vadis, Terra Mariana?*. Toim Jõks, Eerik. Eesti Kirikute Nõukogu. 2016. 50-131.

Ringvee, Ringo. “Religion: Not Declining but Changing. What Do the Population Censuses and Surveys Say about Religion in Estonia?” *Religion* 44 (3). 2014. 502-515.

Schihalejev, Olga. Usulisest kirjaoskusest. *Kirik ja teoloogia*. 2012.

Schilbrack, Kevin. “What Isn’t Religion?”. *The Journal of Religion*, Vol. 93, No. 3. 2013.

Stausberg, Michael; Engler, Steven. *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*. London; New York: Routledge. 2011.

Telpt, Eve. Kokkuvõtte uuringu „Elust, usut ja usuelust 2015“ tulemustest. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo Vadis, Terra Mariana?*. Toim Jõks, Eerik. Eesti Kirikute Nõukogu. 2016. 36-68.

Thomas, David R. „A General Inductive Approach for Analyzing Qualitative Evaluation Data”, *American Journal of Evaluation* 27 (2). 2006.

Uibu, Marko. *Religiosity as Cultural Toolbox: A Study of Estonian New Spirituality*. University of Tartu Press. 2016.

Willis, Gordon B. *Analysis of the Cognitive Interview in Questionnaire Design. Understanding Qualitative Research*. Oxford University Press. 2015.

<http://epl.delfi.ee/news/arvamus/peeter-espak-kirik-ja-riik-uus-kunstlikult-uleskoetud-lohe-eesti-uhiskonnas?id=76710318>

<https://www.muurileht.ee/esoteerika-teine-tulemine-uues-vaimsuses/>

SUMMARY

ESTONIANS' BELIEFS – RELIGIOUS OR SECULAR?

This thesis focuses on trying to explain quantitative researches by qualitative research. Qualitative researches mostly offer us percentages, but it's not exactly possible to know what the informants really mean, when they answer these questions. For example, it's possible to agree with a seemingly religious question by meaning the answer totally secular. Other thing that shows is that answers such as „agree“ and „rather agree“ are both counted in the same category as agreement. So another purpose is to find out whether there is a substantive difference between these two answers.

The purpose of this thesis is to find out how people understand the questions and statements used in „Of Life, Faith, and Religious Life“ (LFRL) 2015 and „Religious Trends in Estonia“ 2014 researches, to which we can assume, we can answer both religiously and non-religiously. Apart from this, the research tries to show whether all these affirmative answers can be interpreted only as religious. In addition to all this, I inquire into the case to analyze the interpretation of „agree“ and „rather agree“ data and the feasibility and the relevance to include them both in the same category as agreement.

When we look how people understand questions and statements used in LFRL 2015 and RTE 2014 research, we could see that mostly they are seen as religious, but there were answers from nonreligious category as well.

As to the „agree“ and „rather agree“ answers, then these were also either religious or nonreligious. So is it justified to put all this data together? To some extent – yes, but it is necessary to take into account that if one takes a closer look

at it, „rather agree“ answers are more uncertain and with a greater extent of nonreligious answers, where it's also possible to find some answers that are similar to the agnostic worldview.

Before conducting a qualitative research, it would be better to conduct a prior analysis of the questionnaire by qualitative research. Because from this thesis it could already be seen that some questions and statements are quite problematic, especially the double-barreled ones.

As this thesis concludes, it is possible to guess, how people understand and answer to seemingly religious questions, but it requires further research. Hopefully this thesis supports to interpret current answers and data and helps to assist future researches.

LISA 1. INTERVJUDES KASUTATUD KÜSIMUSTIK

	Eriti tähtis	Tähtis	Mitte eriti tähtis	Pole üldse tähtis	Raske öelda
1.1 Kuivõrd tähtis on usk Teie jaoks?					
1.2 Kuivõrd tähtis on kirik Teie jaoks?					

	Olematud	Kesised	Head	Väga head	Raske öelda
1.3 Kuidas hindate oma teadmisi religioonist?					

	Küllalt palju	Veidi	Ei saanud	Raske öelda
1.4 Kas Te saite oma lapsepõlvkodus usulisi teadmisi... ?				

1.5 Kui sageli Te võtate osa jumalateenistusest?	Üldse mitte	1-2 korda aastas	3-4 korda aastas	Kord-paar kuus	Iga nädal	Raske öelda

Esitan Teile väiteid erinevate uskumuste ja tõekspidamiste kohta. Palun märkige iga järgneva väite kohta, kuivõrd Te sellega nõustute, arutledes kuuldavalt.

		Täiesti nõus	Pigem nõus	Pigem ei ole nõus	Üldse ei ole nõus	Raske öelda
2.1	Inimhinge eksistents jätkub ka pärast surma					
2.2	Mõnedel inimestel on võime tulevase sündmuse ette näha					

2.3	Kõik hea ja halb, mida inimene teeb, tuleb talle elu jooksul tagasi					
2.4	Taimedel on hing					
2.5	Loomadel on hing või vaim					
2.6	Inimese tegudel on mõju tema surmajärgsele saatusele					
2.7	Inimese elusaatus on üldiselt ette määratud ning tal endal on sellele vähe mõju					
2.8	On olemas isikuline Jumal					
2.9	Teatud märgid ja ended võivad elu pöördelisi sündmusi ette ennustada					
2.10	Äpardused ja kannatused on õppetükid vaimse arengu teel					
2.11	Usun vaimsesse enesearengusse selles mõttes, et teadlike enesesisenduste ja vaimsete praktikate, nagu näiteks meditatsiooni abil, on võimalik muuta iseennast, oma elu ja maailma enda ümber					
2.12	Ma ei poolda ühtegi religiooni ega kirikut, mul on oma usk					
2.13	Kas usute elu pärast surma?					
2.14	Palve abil on võimalik haigustest tervendatud saada					
2.15	Mõnedel sensitiivsetel inimestel on võime haigeid tervendada					
2.16	On olemas inglid, kes aitavad ja kaitsevad meid					
2.17	On olemas mingi kõrgem vägi, elujõud või energia, mis mõjutab inimesi ja kõike maailmas toimuvat					
2.18	Teatud maagiliste toimingute või rituaalidega on võimalik mõjutada sündmuste käiku ja teisi inimesi					
2.19	Tähtsad elusündmused pole juhuslikud, need on ette määratud					

Kelleks Te ennast sellest loetelust eelkõige peate?

- kristlaseks
- maausuliseks
- religioosselt või vaimselt otsijaks
- mittereligioosseks inimeseks, keda need teemad ei huvita
- vaimseks, kuid mitte religioosseks inimeseks
- ateistiks ehk Jumala ja muu üleloomuliku eitajaks
- Midagi muud, palun täpsustage, *KIRJUTAGE*_____
- *EI OSKA ÖELDA*

Andmed vastaja kohta.

Sugu.

- MEES.
- NAINE

Teie vanus? (täisaastates)

Teie rahvus?

- eestlane
- muu rahvus

Teie haridus?

- vähem kui põhiharidus (vähem kui 9, 8 või 7 klassi, olenevalt lõpetamise ajast)
 - põhikool või lõpetamata keskharidus
 - ametikool (kutsekeskkool, tehnikum)
 - keskharidus
 - lõpetamata kõrgharidus (lõpetatud vähemalt 2 aastat)
 - kõrgharidus
 - MUU,
- KIRJUTAGE:*_____

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, _____,

(autori nimi)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on _____,

(juhendaja nimi)

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
 3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **05.05.2017**